

บทความวิจัย (Research Article)**อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในเอกสารโบราณล้านนา****The Environmental Ideology in Ancient Lanna Documents**สุนทร ค่ายอด¹Sunthorn Khamyod¹**บทคัดย่อ**

งานวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในเอกสารโบราณล้านนา ซึ่งประกอบไปด้วย กฎหมายโบราณล้านนา ความเชื่อเรื่องชีวิต และหนังสือปีใหม่เมืองล้านนา โดยใช้แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของหลุยส์ อัลธุสเซอร์ เป็นกรอบความคิดในการศึกษา พบว่า อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่พบนั้นเป็นอุดมการณ์หลักที่ผู้ปกครองผลิตขึ้น โดยใช้กลไกทั้ง 2 ประเภท คือ กลไกด้านอุดมการณ์เป็นหลัก และกลไกด้านการปราบปรามเป็นรอง เน้นการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ผ่านการบันทึกโดยใช้รูปแบบการเขียนแบบพุทธศาสนา และอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมดังกล่าวได้กำหนดท่าทีต่อสิ่งแวดล้อม 2 ลักษณะ กล่าวคือ กฎหมายโบราณนั้นมีท่าทีอหังการเน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ต่างจากความเชื่อเรื่องชีวิตและหนังสือปีใหม่เมืองล้านนามีท่าทีที่อ่อนน้อม ซึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมล้านนา

คำสำคัญ: อุดมการณ์, อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม, วาทกรรม

Abstract

This article aims to investigate environmental ideology in the ancient Lanna documents, including ancient Lanna laws, beliefs about “inauspicious” issues, Lanna New Year’s books. The concept of ideology by Louis Althusser was employed as a study framework. The findings reveal that the environmental ideology is a dominant conception that the ruling class employed by using both 2 mechanisms: ideology state apparatus (ISA)-the dominant ideological conception, and repressive state apparatus (RSA)-the alternative one. It is focused on reproduction of ideology by means of written records in Buddhist genre. Furthermore, the above-mentioned environmental ideology also establishes the two different attitudes towards the natural environment. First, the ancient law seems righteously focused on the exploitation of nature--taking full advantages of nature. On the contrary, traditional beliefs about “inauspicious” issues and Lanna New Year’s Books express attitude of humility towards nature, because it has its roots in spiritualism, the traditional belief in Lanna society.

Keywords: Ideology, Environmental Ideology, Discourse

¹ อาจารย์กลุ่มวิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้, นิสิต ปริญญาเอก หลักสูตรภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 56000

¹ A lecturer of Thai language in Thai Department, Faculty of Liberal Arts, Maejo University, Chiang Mai, and a Ph.D. Candidate in Thai Language, University of Phayao 56000 *Corresponding Author E-mail : Sunthorn080@gmail.com

บทนำ

สภาพการณ์ปัจจุบันที่เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า และทุนนิยมได้แทรกซึมเข้าสู่ทุกองคาพยพในสังคมไทย ป่าถูกโค่นทำลายเพื่อใช้เป็นแหล่งเพาะปลูกเพื่อผลิตอาหารจากชายขอบส่งเข้าสู่ศูนย์กลาง ข้อมูลความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการนำเสนอผ่านสื่อต่างๆ ซึ่งกระจายไปได้อย่างรวดเร็ว คนในสังคมเมืองต่างโหยหาธรรมชาติ และมีทัศนคติที่ดีต่อ “ธรรมชาติ” ความเป็นล้านนามักถูกโยงเข้ากับธรรมชาติ ผ่านความสวยงามของสถานที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของคนล้านนาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนผ่านตัวบท เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น เพลง โฆษณา ที่มักให้เสนอภาพของภาคเหนือให้เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ สิ่งแวดล้อมที่สวยงาม และผู้คนก็มีความงดงามจนกลายเป็นภาพลักษณ์ด้านลบของผู้หญิงเหนือ ที่มีบ่อเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างล้านนากับสยาม

ปัจจุบันกระแสการอนุรักษ์ธรรมชาติได้เป็นประเด็นที่สำคัญ มีนักวิชาการหลายท่านที่มองว่าชาวล้านนาในอดีตมี ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าไม้ผ่านพิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งสามารถใช้ความเชื่อเข้ามาจัดการทรัพยากรได้อย่างเป็นรูปธรรม อาทิ การบวชป่า การสืบชาติตาแม่ย่า ซึ่งใช้ฐานคิดจากองค์ความรู้เดิมแต่ปรับให้เข้ากับสภาพการณ์ปัจจุบัน เป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ในสังคมล้านนานั้นมีแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือไม่อย่างไร โดยศึกษาเอกสารที่เป็นลายลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวล้านนา 3 ประเภทคือ กฎหมายโบราณล้านนา ความเชื่อเรื่องซิด และหนังสือปีใหม่ล้านนา นอกจากนี้ยังศึกษา ภาพิต และวรรณกรรมล้านนาเข้ามาประกอบเพื่อทำความเข้าใจ “อุดมการณ์” สิ่งแวดล้อมของชาวล้านนา ตลอดจนเพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ ความคลี่คลายของอุดมการณ์ และการถ่ายทอดมาสู่นักเขียนภาคเหนือในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษาอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในเอกสารโบราณล้านนา

วิธีดำเนินการศึกษา

1. สืบค้นและศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ วาทกรรม และการวิเคราะห์วาทกรรมแนววาทกรรมวิเคราะห์
2. ศึกษาค้นคว้าข้อมูล และเอกสาร งานวิจัยเกี่ยวกับอุดมการณ์สิ่งแวดล้อม และเอกสารโบราณล้านนา ทั้งกฎหมายโบราณล้านนา ความเชื่อเรื่องซิด หนังสือปีใหม่เมืองล้านนา และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. วิเคราะห์ข้อมูลรอบคอบ
4. เรียบเรียงและนำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้เลือกกรอบคิดการวิเคราะห์อุดมการณ์ ซึ่งการศึกษาอุดมการณ์ (Ideology) ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivism) ซึ่งเป็นแนวคิดกระแสหลักของตะวันตกมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 แนวคิดนี้เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ในการเข้าถึงความรู้ ความจริง และเชื่อว่าความรู้ต้องมีลักษณะเป็นข้อเท็จจริงซึ่งรับรู้ พิสูจน์ และอธิบายความเป็นมาได้ [1]

อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ideology) คือ ชุดของความคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นจากการสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม ภายภาคพื้นเกิดการรับรู้ขึ้น การรับรู้ “ความจริง” ของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกันออกไป นอกจากนี้อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมยังมีบทบาทในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีบทบาทในการอ้างความชอบธรรมให้แก่การกระทำใด ๆ ที่ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม อาทิ การกำหนดค่าที่พึงมีต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งทำที่ที่น้อยน้อมและทำที่อหังการ นอกจากนี้ อุดมการณ์ดังกล่าวมีบทบาทในการเชื่อมประสานกลุ่มคนที่มีความคิดคล้ายคลึงกันให้เข้าไว้ด้วยกันเพื่อการเปลี่ยนแปลง และกำหนดนโยบายทางการเมืองและการบริหาร และอุดมการณ์จะหยั่งรากลึกในจิตใจและไม่

เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตามปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆ เหมือนกับความคิดโดยทั่วไป [2]

กาญญา แก้วเทพ ได้กล่าวถึงงานของ Louis Althusser ปณฺญานมาร์กซ์สมัสายโครงสร้าง (Structural Marxism) ได้ให้ความหมายของอุดมการณ์ว่า อุดมการณ์ไม่ใช่แนวคิด ความคิด หากเป็นชุดความคิดที่ได้รับการติดตั้งไว้สำหรับการทำความเข้าใจ ตัวเรา โลก และสังคม ดังนั้นเมื่ออยู่ภายใต้อุดมการณ์ที่แตกต่างย่อมส่งผลต่อวิธีคิด

อุดมการณ์จำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ อุดมการณ์หลัก (dominant ideology) คือ อุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองผลิตและผลิตซ้ำ เพื่อครอบงำให้มวลชนยอมรับและกลายเป็นกรอบความคิดกระแสหลักของสังคม อุดมการณ์ทางเลือก (alternative ideology) คือ อุดมการณ์ที่รวมชอมกับระบบวิธีคิดหลักในระดับหนึ่งหรือเป็นกรอบความคิดที่ยอมรับอุดมการณ์หลักหากอยู่ใต้เงื้อมมือบางประการ อุดมการณ์ตรงกันข้าม (oppositional ideology) คือ อุดมการณ์ที่ปฏิเสธกรอบคิดของอุดมการณ์หลักและมักจะเสนอจินตภาพของสังคมแบบใหม่เพื่อเรียกร้องให้มวลชนเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อต้านอุดมการณ์หลักของสังคม

อัลธูแซร์อธิบายว่า ในการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น วิธีที่จะทำให้อุดมการณ์ดำรงอยู่ได้ ต้องกระทำผ่านเครื่องมือที่ติดตั้งระบบ วิธีคิด ที่เรียกว่า กลไกทางสังคม สามารถจำแนกได้ 2 ประเภท คือ กลไกด้านการปราบปราม (RSA) คือ กลไกที่เกี่ยวกับการใช้กำลัง ความรุนแรง การบังคับกดขี่ และกลไกด้านอุดมการณ์ (ISA) คือ กลไกสังคมที่ทำงานในเชิงอุดมการณ์หรือกำหนดกรอบพฤติกรรมความเชื่อของคนในสังคมให้รู้สึกเต็มใจที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม อันได้แก่ ศาสนา วัฒนธรรม ครอบครัว การเมือง เป็นต้น ซึ่งทั้งสองกลไกจะต้องทำงานร่วมกันเพียงแต่ว่าด้านใดจะถูกจัดให้เป็นลักษณะหลักหรือรองเท่านั้น อุดมการณ์ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆ หากต้องมีภาคปฏิบัติการ (practices) เรียกว่า ภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ (ideology practices) สรุปได้ 3 ประการคือ การทำให้ดู

ราวกับเป็นธรรมชาติ (naturalisation) การผสมผสานกันระหว่างความจริงกับจินตนาการ (structuralist set of relations) การสร้างชุดโครงสร้างความสัมพันธ์ (structuralist set of relations) และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ (reproduction of ideology) ประเด็นสุดท้ายคือ หน้าที่ของอุดมการณ์ นั้นมี 3 ประการคือ หน้าที่ในการธำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ (status quo) หน้าที่ในการให้คำอธิบาย (explanation) และหน้าที่ในการเรียกเพื่อกำหนดตัวตน (interpellation) [3]

ผลการศึกษา

อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏเอกสารโบราณล้านนา นั้น จำแนกได้ 2 ส่วนคือ เอกสารที่สร้างขึ้นโดยรัฐ ได้แก่ กฎหมายโบราณล้านนา และเอกสารที่สร้างขึ้นโดยปณฺญานชน ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อคือ หนังสือปีใหม่ ล้านนา และองค์ความรู้เรื่องชีวิต เอกสารทั้งสามประเภทข้างต้นได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งยังได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องยาวนาน

1. อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในกฎหมายโบราณล้านนา

กฎหมายโบราณล้านนามีชื่อเรียกที่หลากหลาย อาทิ มังรายศาสตร์ มังรายธรรมศาสตร์ มังรายคำตราธรรมศาสตร์ปกรณ์ ราชศาสตร์และอวหารภายเค้าอวหาร 25 คลองพิจารณาตัดต้อยชนค้ำ หัตถกัมวิวินิจฉัยบาลีฎีการอม สมมุติราช มูลกัณฑ์ไตรเสททาโมจนะ [4] กฎหมายดังกล่าวได้แพร่กระจายทั่วดินแดนล้านนาโดยมีปัจจัยสำคัญ คือ การขยายอำนาจของชนชั้นปกครองล้านนา และการเผยแผ่พุทธศาสนา ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวของอักษรธรรมในดินแดนแถบนี้

กฎหมายโบราณล้านนาได้เน้นความสำคัญของป่าไม้เป็นหลักเนื่องจากสังคมล้านนาในอดีตนั้นทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้นั้นเป็นสิ่งที่มีความหมายอย่างมาก สิ่งที่เป็นมากที่สุดคือกำลังคน และสิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเลี้ยงดูกำลังคนนั้นคือ “ข้าว” จากสาเหตุที่กล่าวมาข้างต้น กฎหมายโบราณจึงสนับสนุนการ “ถางป่า” เพื่อให้ได้พื้นที่มาปลูกข้าว การสนับสนุน

การถางป่าได้ตราไว้เป็นกฎหมาย ดังที่ปรากฏในกฎหมายเมืองน่าน ความว่า

“อัน 1 อย่างคือเจ้านาย ท้าวขุนไพร่ไททั้งหลาย เหยิงข้างป่าดงที่ควรเบิกเป็นน่านนั้นไว้แต่ตามผู้จัดสร้างแปลงเบิกบายหือเป็นโห่งนาต่อไปภายหน้าแล” [5]

จะเห็นได้ว่าการถางป่าเพื่อทำน่านนั้นมีความสำคัญมากจนผู้ปกครองได้ตราไว้ว่าห้ามผู้ใดหวังพื้นที่ป่าที่อยู่ในความดูแลของตน ไม่ว่าจะป็น เจ้านายขุนนาง และไพร่ อีกทั้งให้สนับสนุนการถางป่าเพื่อทำน่าน นอกจากนี้ป่าที่ถางแล้วถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปกครอง หากจะยกให้ใครต้องได้รับการยินยอมจากผู้ครองเมืองเสียก่อนจึงสามารถยกให้ได้ แม้กระทั่งยกให้วัดก็เป็นเรื่องต้องห้าม ต้องผ่านการเห็นชอบของชนชั้นปกครองเสียก่อน ดังที่ปรากฏในกฎหมายเมืองน่าน ความว่า

“อัน 1 ว่ามีบ้านจອງที่ 1 มันหากไปสร้างเฝียวป่ายางถางเป็น บ่ไซ่ที่ขุมไผ่ ผู้ใดหากบ่หือเป็นป่ายางกับการเมืองแต่ก่อน มันหากใครหือทานกับวัดวาอารามที่ใดก็ดี หือได้ถางทางพระยาผู้กินป่ากินบ้านกินเมืองนั้นก่อนจึงหือได้แล เหตุว่าแผ่นดินทั้งมวลหากเป็นของท้าวพระยามหากษัตริย์ตาย” [5]

นอกจากนี้กฎหมายล้านนาบางฉบับยังได้ให้สิทธิในการถางป่าและคุ้มครองสิทธิผู้ถางป่าให้เป็นนา โดยพิจารณาตามความยากง่ายของการถาง ดังตอนหนึ่งในกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ที่กล่าวถึงการโค่นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้ว่า

“ผู้ใดถางนาห้างรังป่าไม้พอขวานมูยป่า 7 ปีเอาค่าเก็ง 1 ก่อน 3 ปีเอาค่าเก็งนั้น 2 ปีหือเอาค่าเก็งนั้นลำนั้นเอาถุงซูปี เมื่อลุนเจ้านาจักเอาออกอย่าหือวางพุนเป็นป่าเสียแล้ว ตัวมันอุตสาหะเฝียวถางออกเป็นนาดีดั่งเจ้าขุมกับได้ค่าชะแล” [5]

หากเป็นป่าไม้ที่บั้นระยะเวลาในการเก็บค่านาก็จะกระชั้นเข้ามา ดังข้อความตอนหนึ่งในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงมั่น ฉบับวัดไชยสถาน และฉบับนอตอง

“ผิรังป่าเป็นป่าอ้อป่าแซมหนานัก ผู้ใดถางเป็นนาดี 3 ปีหือเอาค่าเก็ง 7 ปีหือเอาค่าพร้อมเจ้าจัก เอาออกอย่าหือผู้นั้นถางวาง” [5]

นอกจากนี้กฎหมายมังรายศาสตร์ยังกำหนดโทษของการเผาป่าเช่นกัน หากเผาป่าโดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่นนั้นไม่มีความผิด หากเผาป่าแล้วไฟลามไปติด ไร่ นา บ้านเรือนของผู้อื่น ให้ชดใช้เท่าที่เสียหายที่ท่นตัดสินเช่นนี้อาจเป็นเพราะผู้เผาไม่มีเจตนา หากไม่มีทรัพย์สินชดใช้ ลงโทษให้ไปเกี่ยวหญ้าเลี้ยงช้าง ดังข้อความในมังรายศาสตร์ฉบับเชียงมั่นที่ว่า

“ผู้ใดเผาป่าไฟลามดับได้ไปไหม้ข้าวท่นเสียเท่าใดหือใช้แทนท่นนั้นเทอะ ผู้ใดขายหือเงินค้เอาพร่อง เมื่อลุนไฟไหม้บ้านแลเฝียวข้าวเสียเสี้ยง หาสังแทนบ่ได้ หือขึ้นพุนอันข้าวบ่กุ่มนั้นเทอะ” [6]

และอีกข้อความในมังรายศาสตร์ฉบับนอตองที่ว่า

“ผู้ใดเผาป่าพริบไปดับบ่ได้ ไหม้ข้าวท่นเสียมากน้อยเท่าใด หือใช้แทนท่นนั้นเทอะ” [7]

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการเผาป่าเพื่อทำไร่นั้นเป็นเรื่องปกติ กฎหมายลงโทษเฉพาะเมื่อเผาแล้วควบคุมเพลิงไว้ไม่ได้จึงให้ลงโทษผู้กระทำ

ในอดีตความมั่นคงด้านอาหารถือเป็นเรื่องสำคัญ หากประชาชนไม่มีข้าวกินอย่างอุดมสมบูรณ์อาจทำให้เกิดการอพยพของแรงงานเพื่อย้ายไปหาเมือง หรือผู้ปกครองที่สามารถดูแลได้ดีกว่า ดังนั้นป่าไม้ที่มีจำนวนมากจึงถูกมองว่าเป็นเพียงทรัพยากรที่ต้องนำมาใช้งาน ทำให้เราเห็นท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อป่าไม้ในยุคนั้น มิได้เป็นท่าทีที่เป็นมิตรหวงแหนและพร้อมที่จะปกป้องธรรมชาติเหนือสิ่งอื่นใด หากกฎหมายล้านนาโบราณเป็นตัวบทที่ถูกผลิตขึ้นมาเพื่อรับใช้ “วาทกรรมอำนาจ” ในสังคมยุคนั้น ท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติในกฎหมาย คือท่าทีของชนชั้นปกครองที่มองทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่เหนือ “แผ่นดิน หนึ่งดิน” ล้วนแต่เป็นกรรมสิทธิ์ของท้าวพระยามหากษัตริย์ อันหมายถึงชนชั้นปกครองเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นปกครองกับธรรมชาติ ปัจจัยที่สำคัญที่จะเลี้ยงดูคนได้มากก็คือการครอบครองที่นาและผลิตข้าวให้ได้มากที่สุดเป็นปัจจัยสำคัญต่อการคงอยู่ของอำนาจและความชอบธรรมในการปกครอง

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมของชนชั้นปกครองที่สะท้อนผ่านกฎหมายโบราณล้านนานั้นเป็นความพยายาม และการดิ้นรนของผู้ปกครอง เนื่องจากสภาพการที่บังคับเรื่องอาหารแรงงาน ความมั่นคง ตลอดจนการรักษาอำนาจของชนชั้นปกครอง ด้วยปัจจัยเหล่านี้จึงทำให้ผลิตความรู้ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อครอบงำสังคม โดยผ่านรูปแบบของกฎหมายซึ่งเป็นข้อบังคับสูงสุดของอาณาจักรที่สนับสนุนการถางป่า ทำที่ของชนชั้นปกครองในดินแดนล้านนาในประเด็นเกี่ยวกับการครอบครองทรัพยากรป่าไม้ และอุดมการณ์ดังกล่าวสืบต่อมาถึงยุคหลังสมัยที่ได้ค้าขายไม้สักกับต่างชาติที่ชนชั้นปกครองคือกลุ่มของเจ้านายเข้ามาบริหารจัดการในยุคเปลี่ยนผ่านของอำนาจ การโค่นป่าเพื่อทำนา หรือการถางป่าเพื่อปลูกข้าวไม่ได้สำคัญเช่นในอดีต หากปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของอำนาจมีที่มาจากความมั่งคั่งทางการเงินเป็นสำคัญ

2. อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในหนังสือปี่ไหมเมืองล้านนา

ก่อนช่วงเทศกาลสงกรานต์ของชาวล้านนา หรือที่เรียกว่า “ปี่ไหมเมือง” ปราชญ์โบราณล้านนาจะคำนวณ “หนังสือปี่ไหม” ซึ่งตรงกับ “ประกาศสงกรานต์” ของภาคกลาง มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนศักราช ตลอดจนพยากรณ์ความเป็นไปของบ้านเมือง ความรู้ดังกล่าวได้มาจากทักษะเชิงตัวเลขโดยมีที่มาจาก คัมภีร์สุริยยาตราฉบับล้านนา ซึ่งอาจมีที่มาจากคัมภีร์สุริยเสขานตะของอินเดีย [8] หนังสือปี่ไหมอาจจะแตกต่างกันตามสำนักต่าง ๆ แล้วแต่ว่าจะยึดตำราฉบับใดอย่างไรก็ตามหนังสือปี่ไหมมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนาอย่างกว้างขวาง ปัจจุบันยังใช้และผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งมีบทบาทที่สำคัญคือใช้กำหนดพฤติกรรมในการประกอบพิธีกรรมของชาวล้านนาในช่วงเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนี้หนังสือปี่ไหมยังแสดงท่าทีต่อสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญทั้งพืชและสัตว์อย่างน่าสนใจที่ควรค้นหาว่าชาวล้านนาในสมัยโบราณมี

อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมอย่างไรผ่านตัวบทคือหนังสือปี่ไหมเมืองล้านนา

หนังสือปี่ไหมนั้นสะท้อนระบบวิถีคิดของชาวล้านนา ที่มีลักษณะผสมผสานความเชื่อไว้อย่างลงตัว ปรากฏความเชื่อ 2 ลักษณะ คือ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและสิ่งแวดล้อม หนังสือปี่ไหมเมืองล้านนานั้น จะให้ความสำคัญต่อพืชและสัตว์เป็นอย่างมาก ซึ่งสะท้อนอุดมการณ์ของชาวล้านนาที่เคารพธรรมชาติ สะท้อนผ่านตัวบทที่กล่าวถึง พญาดอก (ดอกไม้ประจำปี) พญาไม้ (ต้นไม้ประจำปี) ไม้ขวัญข้าว ไม้ที่ผีเสื้อสถิตอยู่ พืชและสัตว์ที่เป็นใหญ่ ความเชื่อชุดนี้จะประกอบไปด้วยพืช 29 ชนิด แสดงว่าหนังสือปี่ไหมนั้นได้ให้ความสำคัญกับต้นไม้เป็นอย่างมาก โดยจะไม่ตัดหรือโค่นต้นไม้ชนิดนั้น ๆ

หากมองอย่างผิวเผินอาจสรุปได้ว่า ชาวล้านนาโบราณมีแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเหมือนคนปัจจุบัน หากในอดีตนั้นทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความเหลือเฟือเกินความต้องการของมนุษย์ จึงไม่มีความจำเป็น หรือมีแรงจูงใจเพียงพอที่จะต้องอนุรักษ์ แต่สิ่งที่อยู่เบื้องหลังท่าทีต่อสิ่งแวดล้อมของชาวล้านนาในอดีตคือ ลัทธิการบูชาต้นไม้ (Tree worship) ในอุษาคเนย์ จะมีพิธีกรรมที่สะท้อนการให้ความเคารพต่อต้นไม้เป็นอย่างมาก

หลักฐานที่สำคัญคือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีจะมีต้นไม้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมในกลุ่มชาติพันธุ์โบราณในแถบนี้ อาทิ การเลี้ยงผีของชาติพันธุ์ลัวะ การพ้อนผีของชาวเม็ง (ชาติพันธุ์มอญ) และการเลี้ยงผีของชาวปาเกะญอ ที่จะใช้ต้นไม้เป็นสื่อกลางในการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาจกล่าวได้ว่าต้นไม้กับความเชื่อเป็นความคิดสากลพบได้ในทุกวัฒนธรรม ต้นไม้ที่ปรากฏในหนังสือปี่ไหมเมืองล้านนานั้น เป็นร่องรอยความเชื่อของการบูชาต้นไม้ซึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อดังกล่าวมีพลังเพียงพอที่จะจัดระเบียบสังคม และสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยใช้ความเชื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดพฤติกรรมของคน จนกลายเป็นอุดมการณ์ของสังคม โดยตัวบทคือหนังสือปี่ไหมเป็นเป็นภาคปฏิบัติการของวาทกรรม

ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ “พืชและสัตว์ที่เป็นใหญ่” ชุดความเชื่อดังกล่าวจะประกอบไปด้วย 12 ลักษณะ คือ สัตว์ที่รักษาปี รักษาเดือน รักษาป่า และรักษาน้ำ เทวดาหรือยักษ์ที่รักษาดินและอากาศ คนที่เป็นใหญ่ สัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้าที่เป็นใหญ่ ไม้ยืนต้น และไม้ล้มต้นกลวงที่เป็นใหญ่ และหญ้าที่เป็นใหญ่ ซึ่งเป็นชุดความเชื่อที่สะท้อนท่าทีต่อธรรมชาติไว้อย่างน่าสนใจ

จะเห็นว่าความเชื่อดังกล่าวประกอบไปด้วย 4 ส่วน คือ สัตว์ ไม้ คน และพืช การวางความสัมพันธ์ให้อยู่บนระนาบเดียวกัน และมองว่าต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ของตน อาจมองว่าเป็น “การแบ่งงานกันทำ” (division of labor) ชุดความเชื่อดังกล่าวจะประกอบด้วย สัตว์ 41 ชนิด พืช 32 ชนิด เทวดาหรือยักษ์อีก 15 จำพวก และมนุษย์ 6 ประเภท

ระบบความเชื่อดังกล่าวทำให้เรามองเห็นอุดมการณ์ และการนิยามตัวตนของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมว่า มนุษย์เป็นเพียงเสียงหนึ่งในธรรมชาติ มิได้เป็นศูนย์กลาง การมองว่าสิ่งแวดล้อมนั้นประกอบสร้างขึ้นจาก สัตว์ ต้นไม้ ไม้ และคน แต่ละส่วนย่อมมีความสำคัญและสัมพันธ์กันอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ สามารถหมุนเวียนในลักษณะที่เกื้อกูลและเอื้อเพื่อต่อกัน ซึ่งเป็นท่าทีที่นอบน้อม และประนีประนอมต่อสิ่งแวดล้อมอย่างยิ่ง อีกทั้งการมองความสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะที่เป็นวงกลม หรือเป็นวัฏจักรนั้นเป็นการมองโลกที่จำลองมาจากธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงและหมุนเวียนเป็นวงจร มิใช่การมองโลกเป็นเส้นตรงดังเช่นปัจจุบัน

3. ความเชื่อเรื่อง “ชืด” กับอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมของชาวล้านนา

กลุ่มชาติพันธุ์ไทที่ใช้อักษรธรรมมักมีระบบความเชื่อเรื่องชืด ซึ่งเป็นข้อห้ามต่างๆ ในการดำรงชีวิต ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทจะรับพระพุทธศาสนา โดนาลด์ ฮิวจ์ ได้กล่าวว่า แม้ว่าจะมีการเผยแพร่ศาสนาหรือลัทธิใหม่ๆ เข้าไปในดินแดนต่างๆ ศาสนาใหม่ก็ไม่

อาจแทนที่ความเชื่อดั้งเดิมได้ มีหน้าซ้ำผู้นำความเชื่อใหม่ๆ เข้าไปเผยแพร่ยังยอมรับนับถือความเชื่อนับถือแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของชนพื้นเมืองเดิมด้วย [9] ความเชื่อเรื่อง “ชืด” เป็นความรู้ที่ถูกผลิตซ้ำผ่านวรรณกรรมลายลักษณ์ทั้งพิสา และใบลาน การบันทึกความเชื่อเรื่อง “ชืด” โดยใช้ไวยากรณ์แบบพุทธศาสนาในการเขียนคัมภีร์ เป็นหลักฐานที่ชัดเจนว่าพุทธศาสนาพยายามที่จะประนีประนอมกับความเชื่อพื้นเมือง ซึ่งสะท้อนผ่านชื่อคัมภีร์ต่าง ๆ

อาทิ โลกหานี โลกสมมุติ ธรรมดาจาริต ธรรมดาคำสอน ธรรมดาสอนโลก มูลชืด มูลชืดสัพพะมูลโลกหลวง พิษณฺณามนางรณฺณี ลัทธิพิธีกรรม คติโลก คติธรรม ศากยะมูล พิธีกล่าวอุบาหฺว และคำสอนนรสาต คัมภีร์ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นข้อห้ามโดยตรง ซึ่งมีการแพร่กระจายของเอกสารทั่วดินแดนล้านนา นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องชืดยังได้รับถ่ายทอด ผ่านการสอนและบอกเล่าจึงทำให้ความเชื่อเรื่อง “ชืด” ยังทรงพลังเพียงพอที่จะจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งรอบตัว องค์ความรู้เรื่องดังกล่าวสามารถครอบงำวิถีชีวิตของคนล้านนาโดยปราศจากการตั้งคำถาม เมื่อใดกล่าวถึงเรื่อง “ชืด” ย่อมมาพร้อมกับความเกรงกลัว ความประหวั่นพรั่นพรึงภายในจิตใจ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ความเชื่อดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลง

สุวรรณ แลสันกลาง ได้ศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่องชืดในล้านนา ได้กล่าวว่า ความเชื่อถือเรื่อง “ชืด” คือการยอมรับต่อสิ่งหนึ่งที่มีพลังอำนาจลึกลับเหนือมนุษย์ และอยู่เหนือธรรมชาติเพื่อใช้เป็นเครื่องควบคุมพฤติกรรมที่ผิดต่อศีลธรรมประเพณี ในฐานะที่เป็นบรรทัดฐานของชุมชน เพราะผลของ “ชืด” มีพลังอำนาจเหนือมนุษย์ จึงก่อให้เกิดเป็นกระแสสำนักความรับผิดชอบร่วมกันภายในชุมชนที่คอยย้ำเตือนอยู่เสมอว่าห้ามฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิดสิ่งต้องห้ามเหล่านั้น ความเชื่อเรื่องดังกล่าวมีลักษณะสัมพัทธ์นิยมที่มีการผสมกลมกลืนกับทัศนพุทธปรัชญาโดยมีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์หล่อหลอมจนกลายเป็นโลกทัศน์ และชีวิตทัศน์แบบล้านนา [10]

ดังนั้นความเชื่อเรื่องซิดจึงเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ยึดโยงกับความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความรู้ที่ครอบงำสังคมล้านนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการจัดระเบียบสังคม บางเรื่องก็สามารถเข้าใจได้ในหลักของเหตุและผล หากบางเรื่องก็ไม่สามารถเข้าใจว่าเหตุใดจึงห้ามเช่นนั้น อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมจากความเชื่อเรื่องซิดจากตำราซิดฉบับต่างๆ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ความเชื่อเรื่องซิดที่เกี่ยวกับ ดิน ป่า และน้ำ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ความเชื่อเรื่องซิดที่เกี่ยวกับดิน

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องดินพบได้น้อยมากในความเชื่อเรื่องซิด ชาวล้านนาโบราณได้มีข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่องดิน คือห้ามถมสถานที่สาธารณะ อันได้แก่ ที่วัด และที่สาธารณประโยชน์ในชุมชน ดังข้อความที่ว่า “ถมสมุทร มี 5 ประการคือ 1. ถมบ่อน้ำ 2. ถมสระหนอง 3. ถมเหมืองฝาย 4. ถมที่วัด 5. ถมที่อยู่ทเวดา” [11] นอกจากนี้ยังห้ามถมดินที่ปากถ้ำ “ถมปากถ้ำคูหาบิ” [12] ชาวล้านนาเชื่อว่าถ้าเป็นที่สถิตของสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้นการถมปากถ้ำย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่งอีกทั้งเป็นสิ่งที่เกินกำลังของคนในอดีต

นอกจากนี้การทำลายจอมปลวก ก็เป็นสิ่งต้องห้ามเช่นกัน “ซุดจุมปลวกหื้อเพียงก็ซิด” [13] อีกข้อความหนึ่งว่า “จุมปลวก ตัดพินกุ่มถมเสียแล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ก็ฉิบหาย” (ธรรมดาสอนโลก หน้า 10) ในลัทธิพิธีกรรม ฉบับวัดสันป่าเลียงกล่าวว่า “ลานประหนม คือ ม้างจุมปลวก ม้างดอย แปะบ้านแปงเรือนบตีมักฉิบหาย” [14] ชาวล้านนามีความเชื่อว่า จอมปลวกเป็นที่อยู่ของผี ดังนั้นการทำลายจึงเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะนำผลร้ายมาสู่ตนเอง ส่วนการ “ม้างดอย” คือการขุดภูเขาให้ราบ ความเชื่อของชาวอุษาคเนย์เชื่อว่าภูเขาเป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งตรงกับความเชื่อของชาวล้านนาว่า “ผี” จะสถิตอยู่เหนือภูเขา ความเชื่อเรื่องซิดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับดินพบได้น้อยมาก ทำให้เราเข้าใจสภาพภูมิศาสตร์ในแถบล้านนาว่าทรัพยากรดินเป็นสิ่งที่มีความหมาย สาเหตุที่มีข้อห้าม คือ ความเกรงกลัวที่จะไป

รบกวน “ผี” ซึ่งจะส่งผลร้ายต่อตนเอง และบ้านเมือง อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่เกินกำลังแรงงาน จนกลายเป็นความรู้ที่กำหนดท่าทีและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ความเชื่อเรื่องซิดที่เกี่ยวกับป่าไม้

ปัจจุบันพื้นที่ป่าถูกหุบยกมาเป็นตัวชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ และสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศต่างๆ ป่าไม้ดูจะเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมที่สะท้อนบทบาทในการอนุรักษ์ ซึ่งสะท้อนผ่านโครงการและกิจกรรมต่างๆ ทั้งหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน การจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ที่มีกองกำลังในการดูแลรักษา “ทรัพยากรป่าไม้” ยิ่งสะท้อนความอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ได้อย่างชัดเจน ชาวล้านนาได้มีความเชื่อเกี่ยวกับข้อห้ามเกี่ยวกับป่าไม้ โดยมีชื่อเรียกจัดเป็นชุดของข้อห้ามที่ประกอบไปด้วย ความเชื่อหลายประการ เช่น กะโดงทุมมา ลานประหนม และรานศรี

ซึ่งเป็นข้อห้ามเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวล้านนาเชื่อว่าเป็นที่สถิตของ “ผีเสื้อ” ซึ่งหมายถึงอารักษ์ ผีหรืออมมนุษย์จำพวกหนึ่งที่ประจำสถานที่บางแห่ง [15] ดังข้อความที่ว่า “กะโดงทุมมา คือ ต้นไม้ใหญ่เปนมัยมิงบ้านหมายเมือง พ้อยว่าตัดป่าเสียก็ซิดมักฉิบหาย” [16] และอีกข้อความที่ว่า “ลานประหนม คือ ไม้ใหญ่อันเป็นศรีแก่บ้านแก้ววัดก็ตีบควรรบ่า บควรรานกิง แลไม้สรืมหาโพธิ์บควรรบ่าแลรานเสียบตีแท้แล” [17]

ในส่วนของชุดความเชื่อรานศรี กล่าวไว้ว่า “รานศรี คือ รานไม้เสื่อบ้าน เสื่อเมือง ไม้อารักษ์ ไม้ที่คนยังรม ไม้มิงเมืองอันเปนศรีเมือง ไม้สรื ผุงนี้ชื่อว่ารานศรี” [18] ความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้อีกประการหนึ่งที่น่าสนใจคือ ในพรหมชาติฉบับล้านนาได้กำหนดให้มีต้นไม้ประจำปีเกิดดังนั้นจึงมีข้อห้ามในการตัดต้นไม้ชนิดนั้นอีกทั้งควรหามาปลูกเพื่อให้เป็นสิริมงคล ดังที่ปรากฏในพิชณูกามนางธรณี ฉบับวัดผาป่อง ที่ว่า “ไม้ต้นใดเปนศรีนามบ้านอย่าพิน เปนไม้สรืนามเจ้าเรือนหื้อไว้ บมริหามาปลูกไว้หนศรีเทอะว่าอันก็ตีแล” [19] การห้ามตัดไม้ที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของอารักษ์นั้นเป็นความเชื่อเรื่องผีอย่าง

ชัดเจน โดยใช้ผีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการสร้างบ้านสร้างเมืองโดยได้จัดพื้นที่ให้ผีสิงสถิต เพื่อให้ดูแลปกป้องคุ้มครอง

ดังนั้นชาวล้านนาจึงเชื่อว่ามนุษย์มิได้เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งหากยังมีสิ่งที่เหนือกว่ามนุษย์นั้นคือสิ่งเหนือธรรมชาติที่เรียกว่า “ผี” นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามในการตัดไม้ใหญ่ ไม้ที่ใช้เป็นร่มเงาในการเดินทาง และห้ามตัดต้นไม้ที่โตช้า เช่น “ผู้ใดหากได้ป่าต้นลาน ต้นพ้าว ต้นตาล ตัดต้นหมาก ลากเครือพลูบตี ชีดแล [20] ต้นลาน ต้นตาล ต้นมะพร้าว นั้นเป็นพืชที่มีประโยชน์และไม่นิยมใช้ไม้ในการก่อสร้าง จึงมีข้อห้ามในการใช้ไม้ชนิดนี้ที่ว่า “ไม้พ้าว ไม้ตาล ไม้ฝู่งนี้เอามาใส่เรือน บตีฉิบหายชีดแล” [21] เนื่องจากประโยชน์ใช้สอยของพืชดังกล่าวคือใบและผล

ดังนั้นจึงต้องสงวนไว้เพราะเป็นไม้ที่โตช้า ในส่วนของพลูนั้นเป็นพืชที่ใช้บริโภคในชีวิตประจำวัน อีกทั้งใช้เป็นเครื่องสักการะในพิธีกรรม จึงได้รับการสงวนเพื่อนำมาใช้ในงาน อีกทั้งมีข้อห้ามในการตัดต้นไม้ในหนทางที่ใช้สัญจร ซึ่งอาจใช้เป็นที่พักพิงเพื่อให้เกิดร่มเงาต้นไม้เหล่านั้นมีสถานะเป็นสาธารณสมบัติ “ป่าไม้ย่านตางหลวงบตี” [22] นอกจากนี้การตัดต้นไม้ใหญ่อยอมเป็นเรื่องเหลือวิสัยมีข้อจำกัดทั้งแรงงานและเครื่องมือและอาจเป็นอันตรายต่อผู้โค่น จึงห้ามไว้ว่า “ไม้ใหญ่ก็บตีป่าบตีมังเอาเป็นที่สวน ที่นา ปลุกเรือนงาม อยู่บตีชีดหนัก” [23]

จะเห็นได้ว่า ชาวล้านนามีท่าทีต่อป่าไม้ในสองลักษณะคือ ห้ามตัดเพราะเชื่อว่าจะนำผลร้ายมาสู่ตน ห้ามตัด เพราะต้นไม้เป็นไม้ที่มีประโยชน์ นอกจากนี้ยังมีลักษณะของต้นไม้ที่ห้ามตัดมาสร้างบ้านเรือนเนื่องจากมีลักษณะที่ไม่เป็นมงคล ในธรรมดจาริตได้กล่าวไว้ว่า

“ไม้ชืด ไม้บตีเอามาแปงเรือนอยู่นั้น คือ ไม้เรือนหาง ไม้หางนาหาง ไม้วัดหาง ไม้ฟ้าผ่า ไม้ตายขาน ไม้ตายฟ้าผ่า ไม้เป็นรูกลวง ไม้แตกผู้เดียว ไม้เครือเขาเกี่ยว ไม้เกิดเหนือจุมปลวก ไม้หักไม้คูด ไม้ปลายคุด ไม้งามหางปลา ไม้งามตาวันผ่า ไม้ใกล้ฝั่งน้ำ ไม้อิงอารักษ์ ไม้แดนเมือง ไม้เค้า หน้อยปลายใหญ่ ไม้ดงกำ จักเอามาแปงเรือนอยู่ ไม้ตันใดเมื่อพินมันจักโก้นั้นเสียงมันดัง

เหมือนตั้งคนโห่กิติ เหมือนคนให้กิติ เหมือนคนครางกิติ เหมือนคนตดกิติ เป็นตั้งควันพุ่งออกมากิติ เหมือนคนใคร่หัวกิติ ไม้บ่ป่าบ่พันหากท่าวคนเดียว ไม้แยงเงา ไม้ง่าเสมอกัน ไม้เค้าหน้อยปลาย หน้อยกลางใหญ่ ไม้เค้าแพบ ไม้เล่มเดียว ไม้ไหลน้ำ ไม้ที่บ่กวระเอาแปง เรือนอยู่ แปงเรือนบ่แพคนก็แพสัตว์ แปงวัดก็แพเจ้าวัด แปงขัวไต่ก็แพเจ้าเมือง ไม้บตีกระทำไปก็ฉิบหายย่อนไม้ ย่อนเรือนแล บ่ช้อยูดีแล” [24]

ลักษณะไม้ที่กล่าวมาข้างต้น คือ ไม้ที่มีลักษณะอัปมงคลไม่ควรนำมาสร้างบ้าน เนื่องจากจะทำให้ “อยู่แปงเรือนบ่แพคนก็แพสัตว์ แปงวัดก็แพเจ้าวัด แปงขัวไต่ก็แพเจ้าเมือง ไม้บตีกระทำไปก็ฉิบหายย่อนไม้ ย่อนเรือนแล” หมายความว่าหากนำมาสร้างยังทำให้เกิดความฉิบหายแก่เจ้าของทั้ง กษัตริย์ พระสงฆ์ มนุษย์ และสัตว์เลี้ยง นอกจากนี้หากเข้าไปตัดไม้แล้วต้นไม้ล้มในลักษณะที่ไม่เป็นมงคลก็ห้ามมิให้นำมาสร้างเรือนดังข้อความที่ว่า “คนทั้งหลายจักสร้างแปงโรงกิติ วัดกิติ เรือนกิติ ไปพันไม้ยังปานนั้น ค้นว่าไม้ตันอันพันนั้นท่าวบรอดดินบ่จับดิน ตกค้างเสี้ยยังต้นไม้กิติ เครือเถาว์ลัยกิติ ไม้ตันนั้นก็บ่ควรเอา กันว่าหากเอานั้น เจ้าเรือนก็บ่วุฒิจำริญอยู่บ่ยืนแล” [25]

ลักษณะดังกล่าวได้สะท้อนว่าดินแดนแถบนี้ มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์สามารถเลือกใช้ไม้ได้อย่างไม่จำกัดไม่จำเป็นต้องอนุรักษ์เนื่องจากมีมากกว่าความต้องการของมนุษย์ จึงได้บัญญัติความเชื่อในการเลือกไม้ที่ดีที่สุดเพื่อนำมาสร้างบ้าน แม้การสร้าง “มอง” หรือครกกระต๋องในการตำข้าวยังมีข้อห้าม โดยห้ามใช้ไม้ตันเดียวตำครกหลายใบเช่นเดียวกับการสร้างกลอง ดังข้อความที่ว่า “ไม้ตันเดียวเอามาแปงครกมองหื้อได้หลายหน่วย ไม้ตันเดียวเอามาแปงกลองหื้อได้หลายหน่วยก็ชีดหนักแล” [26]

ความเชื่อเรื่องชืดที่เกี่ยวกับแหล่งน้ำ

น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งใช้ในการอุปโภค บริโภค ตลอดจนใช้ในการเกษตร โดยเฉพาะดินแดนล้านนาที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบระหว่างหุบเขา บางพื้นที่ก็ตั้งอยู่บนพื้นที่สูง ซึ่งมักประสบปัญหา

ในฤดูแล้ง ดังนั้นแหล่งน้ำตามธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญได้มีข้อห้ามเกี่ยวกับแหล่งน้ำในชุดความเชื่อถมสมุทร ดังนี้ “ถมสมุทร มี 5 ประการ คือ 1. ถมบ่อน้ำ 2. ถมสระหนอง 3. ถมเหมืองถมฝาย 4. ถมที่พระเจ้าพระสงฆ์ 5. ถมที่เทวดาหือเป็นที่อยู่ บดี มักฉิบหายแล” [27] นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามในการถมแหล่งน้ำ “ถมห้วย ถมร่อง จอมน้ำ บึง วัง ถมคือ ถมน้ำบ่อบดี” [28]

นอกจากนี้ธรรมดาจารย์ต ฉบับวัดดอกแดง ก็ได้กล่าวไว้ว่า “น้ำบ่อก็ดี รุหลาวก็ดี ขุมปลวกก็ดี แม่น้ำก็ดี บวกควายก็ดี สระตระพังโบกขรณีก็ดี น้ำเหมืองก็ดี น้ำร่องก็ดี บดีถม บดีแบ่งสวนแบ่งนา ตั้งบ้านตั้งเรือน ตั้งเวียงกวมอยู่บดี ชิด” [29] และอีกตอนหนึ่งที่ว่า “น้ำหนองโบกขรณีมีน้ำอยู่ พ้อยข้างเสียหือแห่งบดีชิดนัก” [30] ตรงกับธรรมดาสอนโลก ฉบับวัดกุคำ ที่ห้ามถมหนองน้ำ สระน้ำ แล้วสร้างบ้านเรือนที่อาศัย “หนองสระที่มีแต่เช่นธรรมดา พ้อยขุดร่องเสียหือแห่ง แล้วแบ่งเรือนอยู่ฉิบหาย” [31] เช่นเดียวกับพิธีสงอินทอุบาทว์ ฉบับวัดนันทาราม ได้มีข้อห้ามที่ว่า “ถมบวก ถมหนองแบ่งนาที่ชิด” [32]

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าได้มีข้อห้ามในการถมแหล่งน้ำตามธรรมชาติ โดยจะห้ามอย่างเด็ดขาด แม้จะถมเพื่อสร้างนา บ้านเรือน หรือแม้แต่สร้างเมือง เชื่อว่าหากกระทำเช่นนี้ย่อมนำมาซึ่งความพินาศแก่ตนเอง ครอบครัว และบ้านเมือง ประเด็นที่น่าสนใจในความละเอียดอ่อนของชาวล้านนาที่ให้ความสำคัญต่อ “ควาย” ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงที่อาศัยแรงงาน

โดยได้บัญญัติข้อห้ามในการถม “บวกควาย” หรือตรงกับ “ปลักควาย” ในภาษาไทยกลาง เพราะเป็นแหล่งน้ำที่ควายใช้เกลือเพื่อคลายความร้อนในช่วงกลางวัน เนื่องจากชาวล้านนาเชื่อว่าผีมีประจำอยู่ทุกหนทุกแห่งตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ดังนั้นการถมแหล่งน้ำจะทำให้ผีไม่พอใจ และประสบผลร้ายที่เรียกว่า “ตกชิด” แหล่งน้ำที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้นเป็นแหล่งน้ำที่ไม่มีการไหลของกระแส น้ำ ชาวล้านนายังมีข้อห้ามเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงกระแส น้ำ อาทิ “อย่าแบ่งกระแส อย่าแห่หมกแม่น้ำหือเปน 2” และอีกตอนหนึ่งที่ว่า “ถมเหมืองเก่าเสีย แล้วขุดตางใหม่บดี แม่น้ำก็สันเตียวกัน” [33]

นอกจากนี้ ธรรมดาจารย์ต ฉบับวัดดอกแดง ได้กล่าวถึงการขุดแม่น้ำที่ว่า “แม่น้ำคดไปคดมา ขุดลัดเสียหือมันชื้อก็ชิดมากนักแล” [34] ส่วนคติโลกคติธรรม ฉบับวัดสันกลางใต้ ได้กล่าวถึงการย้ายลำเหมือง “อย่าย้ายน้ำเหมือง เปนบาบนักจักฉิบหายชิด” [35]

ความเชื่อเรื่องชิดเป็นความรู้ที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของคน และครอบงำวิถีชีวิตของคนในสังคม และได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ทั้งดิน ป่า และน้ำ โดยชาวล้านนาไม่ได้มองว่าตนเองสามารถควบคุมธรรมชาติได้ หากมนุษย์เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตที่ไร้อำนาจ และธรรมชาติทั้งหลายต่างมีผีรักษาอยู่จึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องชิดนั้น เป็นจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรที่เชื่อมโยงเข้ากับความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ซึ่งเป็นผลผลิตจากวัฒนธรรมชาวนา เมื่อครั้งที่สังคมชาวนาเป็นสังคมปิดอยู่ ความเชื่อดังกล่าวได้หลอมรวมสมาชิกในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติช่วยหล่อหลอมโลกทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่า ผีเป็นเจ้าของธรรมชาติมนุษย์ไม่ใช่เจ้าของ [36] อุดมการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมดังกล่าวจึงก่อให้เกิดท่าทีที่เคารพต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีรากฐานมาจากความกลัวจากผลของการ “ตกชิด” และมีความเชื่อเรื่องผี หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นแกนกลางของระบบความเชื่อดังกล่าว

ความเชื่อเรื่องชิดน่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิม ก่อนที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทจะรับพระพุทธศาสนาเข้ามา แต่ความเชื่อดังกล่าวยังสามารถหลอมรวมเข้ากับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาโดยอาศัยพื้นที่ของพืสา และไบลาน เป็นพื้นที่ในการผลิตซ้ำและเผยแพร่ความรู้ชุดดังกล่าวให้แพร่หลาย นอกจากนี้บางตอนยังกล่าวไว้ว่า “อย่าย้ายน้ำเหมือง เปนบาบนักจักฉิบหายชิด” สะท้อนว่าชิดถูกกลืนกลายเป็นผสมผสานให้เทียบเคียงกับบาบจากโทษใน “ศาสนาผี” กลายเป็น โทษใน “ศาสนาพุทธ” จึงเป็นการสะท้อนพุทธศาสนาแบบล้านนาที่มีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผี นับว่าเป็นความชาญฉลาดของ

ผู้ปกครองที่สามารถสถาปนาความรู้ที่สามารถครอบงำประชาชนได้โดยปราศจากการตั้งคำถามใดๆ

สรุปผลการศึกษา

อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมชุดของความคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมจะเห็นได้ว่าข้อมูลที่เลือกใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้เป็นข้อมูลที่ได้รับการผลิตขึ้นในยุคจารีต ดังนั้นทั้งกฎหมายโบราณล้านนา ความเชื่อเรื่องชีวิต และหนังสือปี่ไหมเมืองล้านนา ถูกสร้างขึ้นโดยปัญญาชน สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ อุดมการณ์ที่สร้างขึ้นจากรัฐได้แก่ กฎหมายโบราณล้านนา พบว่าผู้ปกครองล้านนาได้สนับสนุนให้ถางป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูก อีกทั้งให้การคุ้มครองผู้ถางป่าเพื่อทำนา อีกทั้งให้สิทธิพิเศษในการลดค่าเช่านา และการเก็บภาษี ทำที่ต่อสิ่งแวดล้อมของชนชั้นปกครองได้สะท้อนอุดมการณ์ของรัฐ ซึ่งเป็นอุดมการณ์กระแสหลัก เป็นกลไกด้านการปราบปราม โดยมีพื้นฐานมาจากความต้องการข้าวเพื่อใช้เลี้ยงคน

ดังนั้นอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมของชนชั้นปกครองนั้นจึงเป็นทำที่ที่อหังการ มองว่าสิ่งแวดล้อมคือทรัพยากรอย่างหนึ่งของรัฐที่สามารถดักตวงนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อความมั่นคงแห่งรัฐ และอุดมการณ์ดังกล่าวทำให้ชนชั้นปกครองสามารถเถลิงอำนาจขึ้นมาได้โดยมีกฎหมายเป็นภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ และรูปแบบในการเขียนกฎหมายได้ใช้ไวยากรณ์ของพระพุทธรศาสนาในการผลิตซ้ำ ดังนั้นกฎหมายฉบับหนึ่งจึงมีสถานะที่เทียบได้กับคัมภีร์ทางพุทธรศาสนา จะเห็นได้ว่าชนชั้นปกครองได้ยึดโยงการใช้อำนาจผ่านศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการบังคับใช้อำนาจนั้น ต่างจากความเชื่อเรื่องชีวิตและความเชื่อในหนังสือปี่ไหมเมืองล้านนา ซึ่งได้สะท้อนอุดมการณ์ต่อสิ่งแวดล้อมอีกลักษณะหนึ่ง แม้จะเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมเช่นกัน

แต่ความเชื่อดังกล่าวเป็นกลไกด้านอุดมการณ์คือ กลไกสังคมที่ทำงานในเชิงอุดมการณ์หรือกำหนดกรอบพฤติกรรมความเชื่อของคนในสังคมให้รู้สึกเต็มใจที่

จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม กลไกดังกล่าวมีประสิทธิภาพและยังทรงอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์อย่างต่อเนื่องยาวนาน จะเห็นได้ว่าทำที่ของความเชื่อเรื่องชีวิตและหนังสือปี่ไหมล้านนานั้นมีลักษณะที่ประนีประนอมและเคารพต่อธรรมชาติโดยมองว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ซึ่งธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความซับซ้อน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติจึงกลายเป็นทำที่ที่อ่อนนุ่มต่อมตน ไม่ปฏิเสธการแสวงหาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมหากใช้เฉพาะที่จำเป็นเท่านั้นโดยใช้ความเชื่อเข้ามากำกับพฤติกรรมของมนุษย์มีพื้นฐานจากความเชื่อเรื่องผี และลัทธิการบูชาต้นไม้ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่จะนับถือพุทธศาสนา แต่ทว่ารูปแบบในการผลิตซ้ำความเชื่อดังกล่าวมักใช้รูปแบบของพุทธศาสนาซึ่งเป็นการสะท้อนการประนีประนอมของความเชื่อซึ่งเป็นลักษณะพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีได้มุ่งเน้นการตีความตามหลักธรรมอย่างเคร่งครัด

เอกสารอ้างอิง

1. ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ; 2545. หน้า 390 .
2. สันฐิตา กาญจนพันธ์ุ. ความคิดสีเขียว : วาทกรรมและความเคลื่อนไหว. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมและคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2554. หน้า 6 - 7.
2. สันฐิตา กาญจนพันธ์ุ. ความคิดสีเขียว : วาทกรรมและความเคลื่อนไหว. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมและคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2554. หน้า 271.
3. กาญจนา แก้วเทพ. สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองกับ สื่อสารศึกษา. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์; 2551. หน้า 218-227.
4. พิธิชัย ไชยแสงสุขกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. กฎหมายล้านนาโบราณ : การวิเคราะห์ระบบ

- โครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน.
กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2532. หน้า 23.
5. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ. วิเคราะห์กฎหมาย
ล้านนาโบราณ : ประชุมกฎหมายเกษตร.
เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่; 2527. หน้า 10.
  5. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ. วิเคราะห์กฎหมาย
ล้านนาโบราณ : ประชุมกฎหมายเกษตร.
เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่; 2527. หน้า 9 -11.
  6. ประเสริฐ ณ นคร. มังรายศาสตร์ : ฉบับเชียงใหม่.
เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่
วิทยาลัยครูเชียงใหม่; 2528. ใบลานหน้า 46.
  7. ประเสริฐ ณ นคร. มังรายศาสตร์ (ฉบับถอด).
เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่; 2524. ใบลาน
หน้า 95.
  8. ยุทธพร นาคสุข. การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สุริย
ยาตรฉบับภาคกลาง ฉบับล้านนา และฉบับไทลื้อ.
กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร;
2548. หน้า ง.
  9. สุวรรณี แลสันกลาง. การศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญา
เรื่องชีวิตในล้านนา. เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2541. หน้า ง-จ.
  10. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 15.
  11. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 45.
  12. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 16.
  13. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 18-19.
  14. อุดม รุ่งเรืองศรี. พจนานุกรมล้านนา - ไทย : ฉบับ
แม่ฟ้าหลวง. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง; 2547. หน้า 763.
  15. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 18-19.
  16. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 107.
  17. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 7.
  18. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 5.
  19. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 45.
  20. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 2.
  21. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 1.
  22. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 7.
  23. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 10.
  25. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 27.
  26. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 9.
  27. คมนเตร เศรษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 18-19.

28. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 45.
29. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 7.
30. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 8.
31. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 7.
32. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 15.
33. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 107- 108.
34. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 3.
35. คมนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2539. หน้า 1.
36. สันจิตา กาญจนพันธ์ุ. ความคิดสี่เขี้ยว : วาทกรรม และความเคลื่อนไหว. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม และคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2554. หน้า 333.